

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обрнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

Североизточни говори: Подбалкански

Големият североизточен ареал се състои от две големи групи – мизийска и балканска – които имат общи черти, но и достатъчно различия, за да бъдат разгледани отделно. Всяка от групите се дели на ясно обособени подгрупи. В балкanskата група подбалканският говор е представен в този сайт от селата Кольо Мариново (КМ) и Марково (М) от региона на Чирпан и от село Искрица (Ис) от региона на Стара Загора. Подбалканският говор е обособен от комплекс черти, някои от които са общи с рупските говори, а други са специфични за него. Илюстративните по-долу черти са характерни за подбалканската група, въпреки че една от най-ярките му особености (окончанието */-a/* за първо лице единствено число сегашно време под ударение) се открива само в едно от представените тук села.

Следва списък на най-важните особеностите на подбалканския диалект, базиран на текстовете от трите села, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкрашения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе (М = Марково); числото, което следва, показва номера на текста от това село (например КМ1 = Кольо Мариново 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

- Етимологичното *я* има същите застъпници като ятовата гласна, т.е. */a/* пред твърда сричка и */e/* пред мека сричка.

Примери: чàкèй (КМ4: 66), чàсè (КМ5: 30) // ѹèгнè (КМ5: 2)

- В повечето подбалкански говори голямата носовка се явява като */a/* в краесловието и като */ъ/* в други позиции (освен в члуваните форми на съществителни от женски род завършващи на съгласна, където застъпникът винаги е ударено */ъ/*). Тази черта е налице в Искрица и отсъства в Кольо Мариново и Марково.

Примери: събутè (Ис1: 49), идът (Ис1: 49), мумътè (Ис1: 24), вичиртъ (Ис3: 61) // лежà (Ис1: 4), нæсæд'а (Ис2: 21), рækà (Ис2: 21) // къштè (М: 40), вудъ (КМ5: 43), кæчъ (КМ4: 75)

- Пълна редукция на гласните: всички широки гласни се заменят със съответните тесни. Т.е. неударените */e/*, */o/* и */a/* се изговарят съответно */u/*, */y/* и */ø/*.

Примери: вр'èми (М: 5), пичèм (КМ1: 15), прибýрèми (КМ1: 8), дитè (Ис1: 15) // д'аðу (М: 7), вулðви (КМ1: 73), пус'èгнè (Ис1: 3) // квæсníк (КМ1: 17), нæсæд'а (Ис2: 21)

- Пред или след сонорна съгласна /e/ и /u/ се заместват с /'ə/, почти безизключително в следударенисрички.

Примери: *мèн'ə* (М: 37), *вèч'əр* (Ис1: 75), *вр'əтèну* (Ис1: 69) // *ужèн'əh* (Ис1: 1), *кùп'əл* (М: 10)

- Неударените /e/ и /u/ са заместени с /y/ след посталвеолна съгласна.

Примери: *чушмъ`* (КМ5: 40), *жулезà* (КМ4: 6), *жуе'ёйəт* (М: 145)

- Гласната /u/ се замества с /'u/ пред лабиална съгласна в ударени срички; промяната се осъществява само в Искрица.

Пример: *от'үвәме* (Ис1: 71)

- Често изпадане на неударени гласни.

Примери: *бәкърти* (КМ6: 43), *фцèти* (м: 40), *грәдйнтә* (М: 27), *йергèнти* (М: 89), *бàнцәтә* (Ис1: 2), *сèлту* (Ис1: 27)

- Протеза на /ў/ пред начално /e/.

Примери: *йèсенну* (КМ6: 3), *йергèнти* (М: 89), *йенò* (Ис2: 1)

- Поведението на съгласната /x/ е различно в зависимост от позицията в думата. В началото и между гласни тя изпада във всичките три села. В средисловие пред съгласна тя се замества с /ў/ в Кольо Мариново и Марково и изпада в Искрица (често с компенсаторно удължаване на предходната гласна). В краесловие тя се запазва или се замества с /h/ в Кольо Мариново и Марково, а в Искрица се замества с /h/ или /ў/.

Примери за начална позиция: *ôдили* (КМ3: 35), *л'àб*

Примери за средисловие: *докàрвөө* (КМ3: 70), *рàдвөө* (Ис1: 9) // *исъйнаа* (КМ5: 11), *ùмәйми* (КМ5: 42) // *зè:ме* (Ис2: 26), *пръска:ми* (Ис2: 15), *б'àме* (Ис1: 16)

Примери за краесловие: *зәр'азәх* (КМ6: 11), *нәпràвиh* (М: 39), *m'àh* (М: 174) // *зәбрàиў* (Ис1: 50), *зәвършиў* (Ис3: 16)

- Съгласните /л/ и /н/ се палатализират пред меки и посталвеолни съгласни.

Примери: *гәдүл'ки* (КМ6: 28), *мәнин'ки* (КМ6: 57), *мъл'чът* (М: 192), *нәжил'т'аөө* (Ис2: 35), *m'àn'te* (Ис2: 3)

- Групите /dn/ и понякога също /tn/ и /bn/ се асимилират съответно в /nn/ и /mн/.

Примери: *плàнне* (КМ5: 44), *паннà* (М: 37), *еннà* (Ис1: 68), *с'èнне* (Ис1: 13) // *сръмнәл* (М: 130)

- Фрикативните съгласни се заместват с африкати след /p/.

Примери: *вързәнә* (КМ6: 8), *ðәрмàә* (М: 50), *ðәрмàл* (КМ5: 30), *свързәну* (Ис1: 63)

Ударение

- Понякога се явява двойно ударение.

Примери: *шилленцàтè* (КМ3: 1), *зъпчетàтè* (КМ4: 77), *ағнеàта* (Ис3: 8)

- Ударението е отметнато в плуралната форма на двусрични съществителни от женски род, понякога и в сингуларната.

Примери: *дъ́ски* (КМ3: 64), *сèстри* (М: 72) // *ръ́кè* (КМ: 31) // *дèскъ́тè* (КМ3: 71)

- Понякога ударението се мести върху тематичната гласна в аористни форми и елови причастия.

Примери: *станà* (КМ5: 9), *паннà* (М: 37), *устанà* (М: 129), *кèзàл* (М: 17), *устанàли* (М: 13), *стèнà* (Ис1: 21)

Морфология

- Плуралното окончание за многосрочни съществителни от мъжки род е /-e/, но се явява и /-i/.

Примери: *кèрапе* (КМ3: 25), *әрмàне* (КМ2: 70); *чекъми* (КМ2: 61), *крèмени* (КМ3: 57)

- Окончанието на съществителните от женски род под ударение съвпада с рефлекса на голямата носовка, в случая /ъ/, освен в нечленуваните форми в Искрица.

Примери: *рикътè* (КМ: 63), *вуйнъ́тъ* (М: 13), *мумъ́тè* (Ис1: 24) // *веселбà* (Ис1: 63)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените 7): именителна и т.н.казус генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В тези диалекти казус генералис се налага като новата единствена форма за единствено число.

- Има особени форми на някои лични местоимения, както и различия между трите села.

Примери:

кратка винителна форма за трето лице женски род единствено число: *гè* в Марково и Искрица // *йè* в Кольо Мариново

Примери: *нùй гè прàими* (М: 4), *уп'èкèлè гè* (Ис2: 2) // *жè йè немùшиш* (КМ2: 16)

именителна форма за трето лице множествено число: *тùй* (КМ4: 8, М: 10), *тùйè* (КМ3: 43), *m'èe* (Ис1: 9)

- Аористната тематична гласна /o/ е заместена от /a/ (произнасяно /ə/ извън ударение).

Примери: *дàдèh* (М: 36), *прудàдèйми* (М: 40), *дòйдаh* (Ис1: 1)

- Частицата за бъдеще време е *же*.

Примери: *же изл'èзим* (М: 89), *же тùреш* (КМ2: 9), *же дòèт* (Ис3: 42)

СПЕЦИФИЧНИ ЧЕРТИ

Говорът на Искрица, който е по-близък до ареала на рупските говори, има и други черти, които се смятат за предимно рупски.

- В ударена сричка ятовата гласна често се явява като /'a/ или /é/ пред мека сричка.

Примери: *m'àn'te* (Ис2: 29), *n'àшту* (Ис3: 17), *гул'èми* (Ис2: 1) // *б'ёше* (Ис1: 1)

- Именителната форма на местоимението за първо лице единствено число е /йа/.

Пример: *йà създàдøў* (Ис1: 17)

- Вторичната имперфективна форма на някои глаголи се образува от перфективната основа.

Примери: *нэр'àдøме* (Ис2: 40), *зэфàт'øт* (Ис1: 59)

- Вметнатият ер се запазва в цялата парадигма на еловите причастия.

Пример: *ул'èкøлø* (Ис1: 2)